

РЕЦЕНЗИЯ

на

дисертацията на доц. д-р Дилян Николаев Николчев

на тема

„ВРАЧАНСКИ МИТРОПОЛИТ ПАИСИЙ И ВРАЧАНСКА ЕПАРХИЯ (1930 – 1974)

ПРЕЗ ПРОЧИТА НА АРХИВНИ ДОКУМЕНТИ“

за присъждане на научната степен „доктор на науките“ по научната специалност „Теология“ в професионално направление 2.4.

„Религия и теология“ от научно жури
на СУ „Св. Климент Охридски“

Тази рецензия е написана и представена на основание предложение на катедра „Практическо богословие“ (прот. № 2/23.10.2017) и решение на Факултетния съвет на Богословски факултет от 26.10.2017 г. (прот. № 2), и последваща заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД 38-685/13.11.2017 г., както и на решение на научното жури по процедурата (протокол № 1/20.11.2017 г.).

1. Данни за процедурата

Предварителното обсъждане в катедра „Практическо богословие“ бе проведено на 23.10.2017 г. На това заседание (Протокол № 2) първичното звено констатира спазване на законовите изисквания по процедурата и готовност на дисертационния текст за защита. След обсъждане съчинението бе подкрепено (9 – за и 1 – въздържал се) и придвижено към публична защита. На това заседание бе предложено и гласувано единодушно (10 гласа – за) и настоящото научно жури, което е потвърдено от ФС на БФ на 26.10.2017 г. (Протокол № 2). Съответно със заповед на Ректора на СУ РД 38-685/13.11.2017 г. е утвърден съставът на научното жури и е определен срок за защитата – до 26. 03. 2017 г. На първото си заседание журито (Протокол № 1/20.11.2017 г.) прецени, че

процедурата е организирана при спазване на правилата, избра председател, направи предложения кой да подготвя рецензии и становища, и определи крайния срок за предаване на рецензиите и становищата (18.02.2018 г.), както и датата за публичната защита – 23 март 2018 г. Всички срокове са спазени.

2. Данни за докторанта

Доц. д-р Дилян Николаев Николчев (р. 18.03.1961 г.) е дългогодишен български изследовател и публицист в областта на църковно-правната проблематика, съвременни църковни теми и особено, в последните години, с работата си с архивите на Комисията по досиетата. Има две завършени висши образования с магистърска степен – по богословие от ДА „Св. Климент Охридски“ (1986 г.) и по право от ЮЗУ „Неофит Рилски“ (2009 г.). Дипломиран специалист (1999 г.) по Римско право в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“. В трудовата си кариера е учител по история, технически редактор в Синодално Издателство, емигрант в Испания (1991-1994 г.). След завръщането си в България е хон. асистент (1994 г.), от 1995 г. асистент, от 1997 г. ст. асистент, от 2000 г. гл. асистент в БФ на СУ. От 2006 г. е доцент по Църковно право в БФ на СУ „Св. Климент Охридски“ (диплома № 23824/2006 за придобито научно звание „доцент“, ВАК). Придобива ОНС „Доктор“ през 2015 г. с дисертация на тема: **„Екзарх Стефан в разработките на Държавна сигурност преди и след 9 септември 1944 г. (Историко-канонично изследване)“**

Доц. Николчев е бил член на редколегията и Гл. редактор на сп. „Богословска мисъл“, Ръководител на социални и научни проекти, Ръководител на катедра и Председател на Общото събрание на БФ. Бил е Секретар и Председател на секция „Богословски науки“ към СУБ. Към днешна дата той има множество публикации: 2 монография, две студии и десетки статии в български и международни научни издания.

3. Данни за дисертацията

Запознат съм с представения текст още от времето на неговото планиране, изграждане и изпълнение. Този текст беше желан и изстрадан от колегата Николчев. Той усещаше тази работа като особен дълг.

Познавам детайлно и работата на Николчев, свързана с изследването на най-новата история на БПЦ и мястото на висшата йерархия в нея. След отварянето на досиетата той със завидно усърдие изследва тази тема, плод на която е и докторската му дисертация за Екзарх Стефан.

Представеното за рецензиране научно изследване **„Врачански митрополит Паисий и Врачанска епархия (1930 – 1974) през прочита на архивни документи“** съдържа общо 662 стандартни печатни страници. То се състои от Увод (в 9 точки), Биографично въведение в темата (в 4 точки), Три глави с точки, Пет тематични приложения, Епилог, Изводи и заключение. Научният апарат включва списък на Използваните извори и литература и 1537 бележки под линия.

Темата безспорно е актуална и всеки „голям български архиерей заслужава“ подобно изследване и популяризация.

В **Увода** ясно са определени обектът (*наличната архивна (първична) информация за въздействието на ДС върху устройството и управлението на БПЦ...*), предметът (*различни аспекти от живота на архиерея и епархията*), целите (*да се представи автентично личната съдба на м. Паисий и на Врачанска епархия в разглеждания период; детайлно историко-архивистично проучване и анализ на агентурните мероприятия на ДС по отношение на митрополита; да се потвърдят резултатите за пагубното въздействие на БКП и тайните служби върху БПЦ*), задачите (*в 4 точки да се изследва, сравнява и съпоставя досието на митрополит Паисий в ДС*) и методите (*„нестандартен и многопластов метод“; описание; анализ и синтез – в исторически план, но с различни научни посоки: църковноканонична, политическа, социална и пр.; архивна евристика*) на изследването. Определени са точно хронологичните рамки. Заявени са основните архивни източници. Смятам за вярна констатацията на автора, че *„ползването на огромен масив от различни архиви го прави в голяма степен историко-архивно и археографско изследване“*.

Структурата на съчинението е предопределена от центрирането в изследването на досието от ДС на митрополита, затова и се налага на колегата да изведе отпред едно **Биографично**

въведение, в което също, за мое учудване, основните биографични данни, като родното място напр., отново се „проверяват“ в досието (с. 26). Изобщо всичко се сравнява с данните в досието, което е като „Свещ. Писание“ за колегата. Биографичният очерк е необходим и полезен в така набелязания от автора план. Повествованието е интересно и последователно написано, особено в частта за църковно-каноничните ангажименти на дядо Паисий в работата на Св. Синод – все пак в новата история на БПЦ няма чак толкова висши клирици с такова ниво на компетентност в областта на правото. В интерес на истината съм малко скептичен по отношение полезността на активностите на младите ни духовници в периода на Първата световна война, а и насетне – ако ги сравним напр. с тази на Николай Велимирович от същия период. Също така, бързото кариерно развитие на някои наши духовници при управлението на Стамболийски изглежда като подмяна, но това не е вина на личностите, а на политическата ситуация. Напр. хиротонията на връстника на митрополит Паисий дядо Борис Неврокопски е чак през 1930 г.

В **Първа глава**, озаглавена *Митрополит Паисий е „явен реакционер и водач на реакционните елементи в църквата“* (Арест, обиски, разпити и обвинения, агентурни мероприятия на ДС срещу митрополит Паисий (с. 51-144), авторът продължава със своята апология на Екзарх Стефан по отношение ареста на Врачански Паисий и Пловдивски Кирил. Видите ли, „слабостите му били присъщи като на всеки един от архиереите от всяко историческо време“. Лично мен това обобщение отново не ме убеждава, още повече, че не смятам за характерно, в което и да е историческо време, на архиереите да им е присъщо липсата на братолюбие. В тази част ироничните вметки по отношение на Пловдивски Кирил (бил оставен да *заглади косъма* още малко в затвора, цепел дърва в Драгалевския м-р и др.) ми приличат на: „с охота наричаме краля принцип, за да понижим неговото достойнство“ (Паскал).

Хитруванията на митрополит Паисий по време на разпитите, ако са достоверни разбира се сведенията в архива, не са особено достойни – по отношение на царя, Германия и т.н. Авторът обаче

гледа снизходително на това, а се е вторачил в патриарх Кирил – колкото по-голяма е рибата, толкова по-усърден е рибарят. Доверието ми към информацията в досиетата по тази тема е подкопано още повече с оглед преплитането в изложението на показанията на небезизвестния Георги Пеев Филев, който интригантства вторично (разпитът е през 1950 г.) и допринася за още по-очернящия образ на двамата митрополити.

В тази част особено авторът постоянно използва курсив, често пъти по 1/2 страница. Очевидно авторът се опитва да внуши нещо. Ако е така да четем само курсива и да ни се спести времето от стотиците страници.

Образът на Врачански Паисий, изграден в тази част на изследването, е на повратлив, с бърза реакция човек, който много често сменя позициите си и политиканства, в зависимост от вятъра. Макар авторът да споменава, че думите се различават от делата на Владиката, които били по-достойни за духовник, в крайна сметка не виждам кой знае какъв смисъл от подобни интерпретации, които само допринасят за разпространението на десарския интригантски дух.

Във **Втора глава** – *Репресиите на ДС срещу митрополит Паисий и срещу свещенослужители и църковнослужители на Врачанска епархия* (с. 145-251) авторът разкрива (според архива в Комисията по досиетата) атмосферата на доноси, очерняне и разчистване на сметки посредством ДС. Пълно е с агенти и положителен образ не се съзира. Възхищавам се на автора за неговата безспирна работа да разкрива все нови и нови агенти от средите на Църквата, но не виждам поуката, освен че подобно нещо не бива да се допуска, но ние по принцип това си го знаем. От друга страна тук са събрани доста ценни сведения за преследвани, репресирани и избити свещенослужители във Врачанска епархия, както и правдиво е описана ситуацията на гоненията през комунистическия период.

Третата глава – *Врачански митрополит Паисий: „Да няма населено място без дом Божий“ (Епархийски и енорийски живот във Врачанска епархия по времето на управлението на митрополит Паисий)* (с. 252-514) е най-добрата и съдържателна част, по моему, в цялата

дисертация. Тук е разкрито истинското лице на грижовния, трудолюбив и отговорен Врачански митрополит, който в дългото си служение развива всестранна църковна дейност – грижи се за образованието на свещениците, за храмовете, за манастирите, за монашеството, за вероучението, показана е грижата за приобщаването на малцинствата и българи-мюсюлмани към Църквата и т.н. Без тази глава текстът не само не би бил пълен, а по скоро би приличал на едностранчив памфлет за състоянието на Църквата в България през този период.

Тематичните приложения са богатство за настоящата работа, но и тук оценката не е еднозначна. Моята препоръка по отношение на първото приложение е да не се обръща чак толкова внимание на жанра *Дневник* по отношение на личностните квалификации, тъй като това са доста интимни, субективни и обикновено доста емоционални оценки, които често пъти не правят чест на техните автори и издателите би трябвало много внимателни при отпечатването на такова четиво, иначе то би се превърнало в противоречив и жълт жанр. Твърде голямо значение и обем се отделя на противоречията и боричканията сред митрополитите – това обикновено, не в конкретния случай, а по принцип, се прави, за да се постави петно върху общия морал на висшата йерархия и да се умали авторитета на Църквата. Не вярвам, че Николчев цели това.

Особено интересно е второто тематично приложение. То е посветено на спасяването на българските евреи и отразява духа на Синодалните дискусии по този въпрос и участието на м. Паисий в тях. В останалите приложения отново се обръща внимание на вътрешните интриги и *груповщина*, в които очевидно център е м. Паисий. Като четете внимателно човек остава с впечатлението, че той винаги и на всяка цена е против всичко – все си мисля, че едва ли пък чак толкова е анархичен този човек. Все пак, Синодът има да решава много задачи извън идеологическия порядък и все някой трябва да прави това. В четвъртото приложение има огромни части, които въобще не са по темата и по никакъв начин не засягат нито м. Паисий, още по-малко Врачанска епархия, но пък очевидно представят отношението на Николчев към патриарсите Кирил и Максим.

Смятам, че мястото им е другаде, или пък колегата се отказва вече да работи по тези теми и иска всичко да бъде публикувано. А по интерпретациите на църковни клюки за смъртта на дядо Паисий в Епилога нямам думи – все пак митрополитът е на 86 години.

Разделът **Изводи и заключение** има характера на резюме на целия труд без да задава нови хоризонти.

Списъкът с **Използваните извори и литература** включва десетки фондове (главно от архива на Комисията по досиетата, ДА – Враца, ЦДА и др.), с множество архивни единици, както и публикувани извори и десетки заглавия специализирана литература на български език.

Авторефератът отразява съдържанието на дисертационния труд.

4. Приноси на дисертационния труд

Сама по себе си зададената тема има иновативен елемент. От чисто формална гледна точка планът на дисертацията е добре балансиран. В увода ясно са посочени целите, методите и обекта на изследването. Хронологичните рамки са правилно и ясно очертани. В техническо отношение работата е перфектно изпълнена без нужда от допълнително прецизиране. Основно достойнство на труда е неговата документална стойност – за първи път се използват и публикуват редица документи, свързани с настоящето изследване. Извършена е къртовска изследователска работа по издирването, систематизирането и изчитането на хиляди страници архивна документация. В научно отношение изследването има приносен характер в не малко пунктове. Повдигнатите в това изследване въпроси може да послужат за плодотворни дискусии и последващи изследвания по конкретни моменти, засегнати в общото разглеждане на темата.

Приемам по принцип изведените от автора 11 научни приноса (Автореферат, с. 29).

5. Препоръки и бележки

Макар и по-млад и неопитен ще си позволя да изразя мнение, което обикновено академичната дипломатичност спестява – това правя защото съм достатъчно близък с Николчев и съм го изразявал

многократно, а и всички които познават отношенията ни едва ли ще ме упрекнат в недобронамереност, напротив – то е израз на моята загриженост:

А. Богословът трябва да търси, да открива и развива доброто, иначе как ще се уголемява доброто в света. Злото се покрива като слабини на родител. Бог ще съди всички, по делата ни. Гностическите представи са ни завладяли до такава степен днес, че забравяме това, или пък изобщо не вярваме. За какво ни е историята, ако не ни разкрива Тайната на спасението? Революцията и революционерите никога не са имали нищо общо нито с християнството, нито с Църквата. За съжаление, много често „не доброто, което искаме, правим, а злото, което не искаме, него вършим“ (Рим. 7:19). В желанието си да представим някои забележителни личности, да покажем техните достойнства, трудове, страдания и претърпени неправди можем да ги дискредитираме, в страстта си да бъдем правдиви, до такава степен, че никой да не изпитва респект и уважение към тях. Щом това се постига, значи ДС си е свършила перфектно работата – заложеното зло се уголемява.

Б. Невероятно разточителство на думи, огромни пасажии от архиви и прекомерни цитати от няколко автора. С гласолалия авторът опитва да убеди, вероятно първо себе си, а след това и останалите в правотата на своите съждения. По никакъв начин не подкрепям тази обемност, на която съм жертва, тъй като обикновено ми се налага да чета текстовете на Николчев по няколко пъти.

В. Непредубеденият читател би си помислил, че е нормално един висш православен духовник да е хитруващ политикан, който, за да постигне целите си, не подбира средствата. Свещеникът е изначално друг – „вече не аз живея, а Христос живее в мене“ (Гал. 2:20). Дори това да е действителният образ за този период, то това е упадък и се дължи на изолацията, схизмата и неуспехите, които насаждат комплекси. В този смисъл очевидно в тия поколения не можем да търсим образа на духовника, който е така необходим днес. Явно пак трябва да се върнем към поколението на Екзарх Антим, за да прехвърлим мост към съборната йерархия. Трябва да

използваме историческия си опит, иначе другото го виждаме в Македония днес.

Г. Не споделям методологията на Николчев, свързана с предпоставеното надценяване на архива на ДС. Това води до едно своеобразно натягане, дори натрапване, което отегчава и има опасност от обезценяване. Вината за тази пристрастност обаче си е изцяло на Николчев. А иначе и архивът и темите, свързани с него, са не само интересни, но и важни и особено полезни. За разлика от първото си съчинение за Екзарх Стефан, тук Николчев е доста повнимателен, но макар че използва и други архиви, масивът в съчинението е изграден от архива на досиетата. От това едва ли ще излезе автентична история на БПЦ, но пък при всички положения е паметник на успехите на ДС в работата ѝ с духовенството. Това споделям заради необходимостта от богословска искреност.

Д. Имаме нужда от гравивна автентичност, а не от сензационност. Църквата в себе си винаги е пазила неотклонно Преданието. Този, който живее в Църквата го познава и то се пренася, пре-дава от поколение на поколение, от човек на човек. Днес разполагаме с толкова много лесно достъпна информация, че изследователите трябва да бъдем още по-„мъдри като змии и незлобиви като гълъби“, да анализираме и синтезираме с отношение – „не прави на другите това, което не искаш на тебе да ти правят“, а не шумно, пропагандно, манипулативно да скандализираме. Крайните оценки днес вече се подминават с великодушие, независимо дали са обективни или не – не можеш да накараш никого да ти чете текстовете, каквито и претенции за обективност да имат те. И това се нарича свобода.

6. Заключение

Въпреки изразените от мен принципни несъгласия с методологията и някои от изводите на Николчев, смятам че той положи огромен изследователски труд, който няма аналог в богословските среди днес. Изразявам убеждението си, че представеният дисертационен труд е добре документирано и професионално изпълнено изследване, което внася съществен принос по изследваната тема. С достойнствата и приносите си

работата отговаря на изискванията за дисертация за присъждане на научната степен „доктор на науките“. Това ми дава основание да подкрепя дисертацията и да призова и уважаемите членове на научното жури да присъдят на доц. д-р Дилян Николчев научната степен „доктор на науките“.

18 февруари 2018 г., София

Доц. д-р Павел Павлов